

**Лексика «Актів та документів Галицько-Волинського князівства
XIII – першої пол. XIV ст.»**

У статті проаналізовано особливості лексико-семантичних груп «Актів та документів Галицько-Волинського князівства XIII – першої пол. XIV ст.» – унікальної пам'ятки староукраїнської мови

Ключові слова: діяхронія, пам'ятки староукраїнської мови, діловий стиль, лексико-семантичні групи.

**The vocabulary of the “Statements and documents
of the Galician and Volhynian principedom in XIII – first part of XIV century”**

Within the article the author analyses the peculiarities of the lexical and semantic groups of the “Statements and documents of the Galician and Volhynian principedom in XIII – first part of XIV century” – the unique artifact of the ancient Ukrainian language.

Key-words: diachronic, artifact of the ancient Ukrainian language, business style, lexical and semantic groups.

Пам'ятки писемності належать до тієї наукової джерельної бази, яка традиційно була об'єктом наукових зацікавлень науковців різних фахів, передусім істориків і лінгвістів. Значення їх для пізнання історії суспільства в усіх її проявах складно переоцінити. Слушною з цього приводу є думка визначного українського вченого-гуманітарія М.С.Грушевського, який підкреслював, що «книжні пам'ятки мають ту дорогоцінну прикмету, що в автентичній формі доносять нам документи часу і творчості, які дають змогу по ним реститувати її в ширших розмірах, подібно як кістка палеолітичного звіра в геологічній верстві, як автентична фраза законсервована в фонографі.

З цього погляду пам'ятки старої писемності мусять в повній мірі і обсягу бути використані дослідниками старого життя і творчості. В мірі далеко повніший, ніж досі!..» [1: 10].

Літературна мова (а саме «середньовічна літературна мова, як справедливо зазначає В.В.Колесов, – тільки мова писемності, зібрання текстів літературного призначення» [4: 5]) – це надійна опора в житті кожного народу, в його духовному й матеріальному розвитку.

Оригінальних пам'яток української мови найдавнішої доби збереглося небагато. Особливо мало таких текстів із XIII ст. А це був час, до якого «здійснювалися або перебували на стадії завершення більшість процесів, що є кардинальними в оформленні системи української мови як неповторної в колі слов'янських мов» [2: 4].

Українське джерелознавство порівняно недавно поповнилося важливою працею – текстами актів і документів Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст., виконаною знаним в Україні й за її межами вченим Олегом Купчинським під егідою Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Дослідження документальних пам'яток України справедливо кваліфікується укладачем цієї праці як чи не одне з найважливіших завдань сучасних гуманітарних і суспільних наук. Писемні пам'ятки є «важливими, а нерідко й єдиними джерелами вивчення історії, літератури, етнографії, науки та інших галузей духовної культури» [5: 420].

Які б джерела не були залучені до вивчення минулого – археологічні, фольклорні, етнографічні, мовні – найціннішими й найоб'єктивнішими є пам'ятки давньої писемності. Саме тому публікація актів Галицько-Волинського князівства дозволить з'ясувати й умови формування Галицько-Волинського князівства, і його соціальну організацію та політичні особливості, взаємини з іншими землями і державами й багато інших історичних та гуманітарних питань.

Лексика пам'ятки відбиває специфіку тогочасних соціально-економічних відносин, політичного устрою, правових стосунків, побуту,

культури українського народу, внутрішнього життя східноєвропейської держави.

Спинимося на аналізові лексем, що позначають буття людини та специфіку її духовного світу в діяхронії.

Буття людей в лексичному складі староукраїнської мови, як констатують науковці, відбите нерівномірно [3: 166]. Характер аналізованих джерел не завжди сприяв відображенню специфіки одиниць вказаних семантичних особливостей, хоча сумніватися в наявності цієї лексики немає жодних підстав. В аналізованих джерелах засвідчені загальні назви людини, а також слова, що характеризують стать, вік, спорідненість і свояцтво, меншою мірою – назви фізичних і психічних станів, функціонування органів відчуття, розумової діяльності, слова на позначення рухів тощо.

Найактивніше ідею буття передавало дієслово **быти**, що використовувалося і як допоміжне при творенні певних граматичних форм, і для вираження первинної екзистенціальної семантики: **Не лѣпо ми єсть быти кромѣ ваю** (2, № 16)¹.

Помітне місце у вказаній семантичній групі посідають слова на позначення загальних процесів буття людини, її біологічного життя й смерті.

Семантика 'життя, біологічне існування' передана словом **жити**, **животъ**: **то ци про мене тобѣ не жити сватом своимъ . и в любовь не внити** (2, № 1); **а даю тобѣ братоу своемуу . землю свою всю и города по своемуу животѣ** (2, № 36).

Людина, позбавлена життя, іменується прикметником мертви: **а оуже пакъ мртымъ прошиши . не да(м) не рекоу города . но ни села не возмешь оу мене** (2, № 60), втрата життя має назву **смерть**: **та же ти боудоу помочьникъ бра(т) . своемуу на та . аже ми боудеть смерть** (2, № 65).

---

¹ Ілюстративний матеріал подано за таким джерелом: О.Купчинський. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. Паспортизація документів передбачає вказівку на розділ публікації і номер цитованого джерела у вказаному розділі.

На означення дії, пов'язаної із втратою життя – умерти, паралельно використовувалося словосполучення **покласти кости: и всихъ кости тоуто лежать** (2, № 59).

Дієслово убити і його форми позначають процес фізичного позбавлення життя: **так оубьеноу ти быти** (2, № 14).

Фізіологічний стан організму (самопочуття, хвороби і под.) передано рядом лексем із значенням 'здоров'я', 'здоровий': **при их тишинѣ хвала ихъ сѣдоровькѣ . роукою грѣшнаго раба Бжѣа Георгыа прозвоутора . скончашася книги сѣа (2, № 49); абы ты г(с)не не здоровъ вы(л) а болшаа мь надеже . по товѣ рци (2, № 41), а також 'недуга', 'рана, травма': **Брате видишь мою немошь . вже не могу а ни у мене дѣтти** (2, № 36),**

До вказаної тематичної групи слів із загальним значенням 'буття' традиційно відносять назви, що позначають органи і частини людських органів та частин тіла людини: **Имамъ правдоу во ср(д)ци своємъ** (2, № 9); **Боу на роуцѣ и товѣ . а коли ти боудеть люво тогда с ними поиди** (2, № 31); **не на ма же та кровь боудеть . но на виноватомъ** (2, № 62); **а в обидоу его дан ми Бѣ . головоу свою сложити за нь** (2, № 51). Останній приклад ілюструє фразеологізацію лексеми голова в складі стійкого словосполучення **сложити голову** 'загинути, померти'.

Умовно в межах лексики на означення частин людського організму розглядаємо лексему душа, що в пам'ятках ділового стилю функціонує як ізольовано, так і в складі фразеологізму **положити дүшү** 'загинути, померти': **на оүспѣхъ и спснькѣ дши и тѣлоу** (2, № 68); **то за тѣхъ ли хочете дшю свою положити** (2, № 6).

Серед слів на означення активних дій найбільш уживаними є **дати**: **того не даван по моемъ животѣ никому же** (2, № 57); **ити, ходити: так Соудиславъ шелъ естѣ во Понизье . а королевичъ в Галичи всталъ . а поиди ворже** (2, № 13); **учинити: мы хочемъ ради то учинити** (1, №14);

пустити: **Се азъ пустихъ зятя твоего Ростислава и посадихъ его на Киевѣ на пре(с)толѣ отчїи (2, № 2); просити: Што іксте просили насъ . авыхомъ васъ пустили до Лучцька тѣрговать . через Берестіе . авы вамъ . не заказали (1, №14); посадити: посадихъ его на Киевѣ на пре(с)толѣ отчїи . и хочѣ токмо любве твоея да попрямиши ми (2, № 2); творити: Князь вашъ азъ есмь . повеления моего не творите землю гравите (2, № 20); женитися: Строю мои . ра(д) выхъ и самъ с тобою шелъ . но нѣколько е мь ѣдоу господине до Соуджали женить(с) (2, № 31); стерегти: Стережи Володимѣра (2, № 18).**

Типові дії, властиві людині для виконання акту мовлення, передавали словами ректи, **молвити: Прислалъ. рци ко мнѣ сновѣчь мои Юрьи (2, № 57); а се азъ молви со мною . што восхочешъ (2, № 39).**

Предметно-тематична група лексем із значенням спорідненості і свояцтва як одна із найдавніших в історії різних етнічних культур виступала найбільш сформованою і досить повно відображеною в аналізованих пам'ятках.

Із назв кровних родичів засвідчені такі: **братъ: а даю товѣ братоу своємоу . землю свою всю и городаы (2, № 36); дети: а д[а](л) есмы ѣмъ оу вѣ(к) и дѣте(м) ѣхъ (1, №2; отецъ: и содержи столъ щца своего (2, № 14); дщерь: и дщери ваша даша за рабы ваша (2, № 6); сестра: Пусти сестроу ко мнѣ . зане тако Миханлъ . вѣѣма нама зло мыслить (2, № 19).**

Активно зафіксовані назви кровних родичів другої і третьої лінії спорідненості та назви свояків. Серед них такі: **братенець 'син брата': Вызвали есмы . с Литовъскоѣ землѣ . два братѣвнѣца (1, №2); синовець 'племінник': Се же есмь оучинилъ за гордост брата своего . и снвца своего (2, № 40); онук, онучата, правнучата: Се пазъ . князь Володимерь . снъ Василковъ . внукъ Романовъ . даю землю свою всю и городаы по своємъ животѣ . братоу своємоу Мьстиславоу (2, № 45); а**

д[а](л) єсмы ѿмъ оу вѣ(к) и дѣтє(м) ѿхъ . и оуночато(м) . ѿхъ и праоуночато(м) ѿхъ (I, №2), братуѿчада 'діти брата': тако пиръ золъ єсть . тако свѣщано єсть безбожнымъ твоимъ воѿриномъ Филипомъ . и братоуѿчадомъ твоимъ . Влександромъ (2, № 14); зять: Се азъ пѣстихъ зятя твоего Ростислава и посадихъ єго на Кієвѣ на пре(с)толѣ отчїи . и хощѣ токмо любве твоея (2, № 2); сватъ: то ци про мене товѣ не жити сватомъ своимъ . и в любовь не внити (2, № 1); стрий: Строю мои . ра(д) выхъ и самъ с тобою шелъ (2, № 31); ятровъ: дай ми Бѣ имѣти свою ятровъ аки достоиноу ю мтръ совѣ и чтити (2, № 48).

Багатозначне слово иноплєменьникъ вживається в аналізованих грамотах із семантикою 'чужинець, не член родини': Сыноу сгрѣшихъ не давъ товѣ Галича . но давъ иноплєменьникуу (2, № 11).

Багатоманітний духовний світ українського суспільства XIII – XIV ст. відбиває лексика різного тематичного спрямування. Пам'ятки ділового стилю фіксують лексичні одиниці, що характеризують різні форми розумової і власне духовної діяльності людини (вірування, мислення, свідомість, сприймання, почуття, знання, інтелект тощо).

Досить уживаними були словесні форми, які виражають звернення до вищих духовних сил – до Бога та Богородиці: Не нааѿдовѣ оустопатиса . на мое слово нико(м) . а кто сѧ оуступи(т) . тот оувѣдаєтсѧ со мною пере(д) Богомъ (I, №2); Въ лѣ(т) . зѿел . м(с)ца июня въ вѣ . днь мч(н)цѣ Аѿкоулинны и шца Онофрѣга . кончашасѧ кнѣигы сѧга . равоу Бѣю Марѣкови мнихоу . просвоутєроу кмоу соущю . великыа лавры Прч(с)тыа Бѣца (2, № 68).

Лексема Бог може вживатися в складі фразеологізму ходити подѣ Богомъ, тобто 'жити під волею Божею, під провидінням Господнім'.

Людина, позбавлена моральних принципів, віри в Бога та вищі духовні сили, означалася словом безбожний: тако пиръ золъ єсть . тако свѣщано

есть БЕЗБОЖНЫМЪ твоимъ боариномъ Филипомъ . и братоучадомъ твоимъ . Александромъ (2, № 14).

Мислительні процеси характеризують дієслова мислити: Поусті сестроу ко мнѣ . зане тако Михаилъ . вебѣма нама зло мыслить (2, № 19); розоумѣю га твою хытросць (2, № 60).

Іменник бесѣда передає типову дію, спрямовану на спілкування осіб: аще кде боудоу изъгроубилъ или оу тоузѣ . или въ печали . или въ бесѣдѣ коли съ другомъ . а вы Ба дѣла исъ правлаче читите . зане грѣхъ кати троуждающаго сѧ Ба ради (2, № 69).

Почуттєва і моральна сфера людини реалізується в різних словах, зокрема, в лексемах любов: Ъче измати воиноу сю . прими ма в любовь собѣ (2, № 12); добро: Не ндаждовѣ оуступатисѧ (1, №2), печаль: торговать ис Торѹна через Берестіе до Лѹчьска без печали бѹдте (1, №14); правда: Имамъ правдоу во ср(д)ци своемъ (2, № 9); тоуга: аще кде боудоу изъгроубилъ или оу тоузѣ . или въ печали (2, № 69); грѣхъ: грѣхъ кати троуждающаго сѧ Ба ради (2, № 69); помочь: а се га готовъ товѣ на помочь (2, № 30); зло: Поусті сестроу ко мнѣ . зане тако Михаилъ . вебѣма нама зло мыслить (2, № 19); соромота: Брате Бѣ рчи боуди Ѡмѣстникъ . твоєи соромотѣ . а се га готовъ товѣ на помочь (2, № 30); воля: газъ есмь . во твоєи воли (2, № 41); ложь: вже га не двою рѣчью . ни га пакъ ложь былъ (2, № 56); хитросць: розоумѣю га твою хитросць (2, № 60); надежа: авы ты г(с)не не здоровъ вы(л) а болшага мѣ надеже (2, № 41); гордосць: Се же есмь оучинилъ за гордосць брата своего (2, № 40).

Модальна семантика виявляється в дієсловах могти: Не подобаєть Пинаномъ держати . Черторынска . како не могоу имъ терпѣти (2, № 10); просити: Што іксте просили насъ . авыхомъ васъ пѹстили до Лѹцьска тѣрговать . через Бересте (1, №14); хотѣти, восхотѣти: мы хочемъ ради то учинити (1, №14); терпѣти: Не подобаєть Пинаномъ

держати . Черторынска . како не могу имъ терпѣти (2, № 10); велѣти:
азъ князь Кестути . не велю их . занимати (1, №14).

Модальне значення має і віддієслівний іменник **повеление**: Подъ
твоимъ городомъ . избити мое людье . люво твоимъ повелѣниемъ или
иного . ты вѣдаеши во твоєи землѣ . повѣжъ (2, № 29).

Позитивні внутрішні характеристики передає лексема **трудождающийся**:
грѣхъ кати трудождающаго сѧ Ба ради (2, № 69). Іменник **мученикъ**
вказує на особливе моральне подвижництво: **Се азъ рабъ Бни**
многогрѣшныи Поликарпъ попъ докончахъ сиа книги стыа . аще соуть
коуаглик мца авгоус(т) . л . днь а памѧ(т) сто(г) мчнка Фїліпа (2, №
69).

Дієслово **отступати** в аналізованих джерелах вживається зі значенням
'відійти від обіцяного, зрадити', що теж має семантику модальності: **Не**
ω(т)стоупан ω(т) мене (2, № 8).

Порушення моральних принципів передається дієсловом **согрѣшити**:
Быноу сгрѣшихъ не давъ тобѣ Галича . но давъ иноплемьеникоу (2,
№ 11).

Особи, що зраджували загальноприйнятї приписи моралї, окресленї
рїзними лексемами, серед яких іменники **томитель**: **Сгрѣшихомъ к вамъ .**
избави ны томителя сего Бенедикта (2, № 5), **льстец**: **Соудислава .**
льстьца свѣтомъ шбольсти бо мѧ (2, № 11); **прикметник не вѣренъ**:
како не вѣренъ ти есть (2, № 21);

До вказаної групи лексики на означення духовного, емоційного життя
людини можна віднести дієслова **читити** 'шанувати': **а вы Ба дѣла исъ**
правлаче чтѣте (2, № 69); **боятися**: **Прислалъ ко мнѣ Левъ абыхом сѧ**
снали . а не бонса ничего же (2, № 28).

Подекуди трапляються контексти з дієсловами на означення внутрішніх
протилежних особливостей поведінки людини. Такий семантичний контраст
дозволяє точно передавати думку, об'єктивно характеризувати ситуативну

специфіку певних фактів: БЛАГОСЛОВИТЬ А НѢ КЛЕНѢТЬ А КЕДЕ БОУДОУ
ИСКРИВИЛО ИСПРАВЛѢТЕ (2, № 32).

Важливим елементом духовного життя наших предків була освіта, книга, книгописання. Аналізовані пам'ятки засвідчують лексеми із предметним значенням, які, з одного боку, входять до тематичної групи, пов'язаної із трудовою діяльністю людини, а з другого, є важливим складником духовної сутності українців. Це, зокрема, загальні назви **книга, євангеліє, лѣтописѣць, листъ, грамота**: **Се азъ рабъ Бии многогрѣшныи Поликарпъ попъ докончахъ сиа книги стыа . аще соутъ коуагликѣ мца авгоус(т) . л . днь** (2, № 69); **А хто мое слово пороушить . а станеть со мною передъ Бмъ . а вопсалъ есмь в лѣтописѣць коромолоу и(х)** (2, № 67); **А се листъ кнѧ(з) Илѣво(в) на Добаниви(ч)ѣ** (1, №2); **а кто пондетъ съ сею грамотою . через Дорогычинъ . че[ре]съ Мелникъ . и черес Берестие . до Лѣчьска . торговать . ис Торѣна . азъ князь Кестѣти . не велю ихъ . займати** (1, №14).

Аналіз лексико-семантичних особливостей «Актів та документів Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст.» підтверджує виняткову роль збірника староукраїнських пам'яток ділового змісту як важливого джерела пізнання історії давнього суспільства взагалі й української мови зокрема. Словниковий склад староукраїнської мови вказаного періоду багатий і різноманітний за номінативною специфікою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський Михайло. Історія української літератури: В 6 томах, 9 книгах. – К.: Либідь, 1993. – Т.2. – 264 с.

2. Євсевієве євангеліє. Вступна стаття // Євсевієве євангеліє. Наукове видання. Пам'ятки української мови XIII ст. Серія канонічної літератури / Відп. ред. В.В.Німчук.– К., КСУ, 2001. – С.4 – 34.

3. Історія української мови: Лексика і фразеологія. – К.: Наук. думка, 1983. – 743 с.

4. Колесов В.В. Древнерусский литературный язык. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. – 294 с.

5. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія”, 2000. – 752 с.